

վահանի խնդիրն առ նուազն երկբայական է, եւ կարելի չէ արդէն այս պարագան իբր փաստ կիրարկել, սակայն ստոյգ է, որ Զորոփորեցւոյ յիշած Ներսէճը՝ կամսարական չէ, այլ իշխան վրաց եւ փեսայ կամսարականաց, որով կը խախտի Տէր-Մովսէսեանի վարկածը: Լեզուական եւ պատմական ուրիշ պատճառներ կը հակառակին Զորոփորեցւոյ եւ Գր. Արշարունւոյ նոյնացման (Հմմտ. Խալաթեան, Խորենացւոյ նորագոյն աղբիւրների մասին, էջ 4—9): Անստոյգ է Գրիգորիսի մահուան թուականը: Տէր-Մովսէսեան 713 կը նշանակէ, որ, եթէ Գաւաղագրքին վրայ հիմնուած է, սխալ է, քանի որ գաւաղանագրքին հեղինակը 713ին կ'աւարտէ իր գրութիւնը եւ զԳրիգորիս կ'ենթադրէ տակաւին եպիսկոպոսական աթոռին վրայ: Մանազկերտի ժողովին (726) կը մասնակցի Գրիգորիս Արշարունեաց քորեպիսկոպոս (Ակինեան, ՀԱ. 1905, 216, Գիրք թղթոց, 223) «Փիլիսոփոս» (Գ. Թ. 232): Արդեօք մեր Գրիգորին է: Դժուար է պնդել: Գրիգորիս՝ Արշարունեաց եւ կամսարական տան վերջին եպիսկոպոսը չէ, որովհետեւ կամսարական տունը կը շարունակէ իշխել մինչեւ Բ. դարու վերջը, բայց չեն հասած մեզի Գրիգորիսի յաջորդներուն անունները: Ժ. դարուն ծանօթ են Արշարունի երեք եպիսկոպոսներ (Ասող. Գ. Բ. Ալիշան, Ա. Եր. 56), բայց անոնք չեն եպիսկոպոս «Տան կամսարականացն»:

Հ. Ս. ԿՈՌԵԱՆ

ԹԻՐԱԿԻ ԶՐԱՆՑՔԸ*

ՀԵՏԵԱԶՕՏՈՒԹԻՒՆ

Գրեթէ մի տարի առաջ Հայաստանի Խորհրդային կառավարութիւնը սկսեց մի այնպիսի հսկայական գործ, որի նմանը չի կատարուել Հայաստանի եւ ոչ մի անկիւնում 1030 թուից սկսեալ մինչեւ մեր օրերը: Ճշմարիտ է թիֆլիզ

* Հաճոյքով կը հրատարակենք մեր քաղաքական տակ գրող ԱՏՐՊԵՏԻ Նետելեալ Նկարագրութիւնը Երեւանի ջրանցքի մասին, որ մի եւ նոյն ժամանակ կը ներկայացնէ մեզի այս մեծ ոգեւորութիւնը, երկրի վերաշինութեան այն մեծ խանդավառութիւնը, որ կ'իշխէ ներկայիս խորհրդ. Հայաստանի մէջ: Դարեբու ընթացքին օտար տիրապետութեանց տակ աւելուած, կեղե-

— Զուլֆա երկաթուղին, որ շինուեց 1900—1905 թ., այս ջրանցքից անհամեմատ մեծ գործ է, բայց դա յատկապէս Ցարի կառավարութիւնը ռազմական, ոչ թէ հասարակական տեսակէտով կառուցել տուեց: Արդէն 111 տարին լրացաւ, որ Արեւելեան Շիրակը Գիւմրի աւանով զբոսնում էր Ռուսական պետութեան իշխանութեան, մի հզօր եւրոպական երկրագործական պետութեան տակ, որի միակ գործը պիտի լինէր այս գաւառի համար երկրի ոռոգումը, որպէս զի բարգաւաճման անհրաժեշտ ընթացք տրուէր. սակայն երբեք մտածող չեղաւ, երկրի վարիչները ոչ ոք չզիջաւ միջոցներ ձեռք առնելով կուլտուրան գաւառում զարգացնել, բարուքել երկրամշակի տնտեսական վիճակը: 1835 թուից մինչեւ 1915 թ., ութսուն տարի շարունակ Ցարի ինքնակալ եւ բացարձակ իշխանութիւնը տարեկան 1ից մինչեւ 15 միլիոն ռուբլի ոսկեգրամ է ծախսել Ալեքսանդրապոլի բերդի, մարտկոցների, զօրանոցների, մթերանոցների, ճանապարհների, հրետանիների եւ ուրիշ ռազմական սպառազնուածների համար, բայց երբեք չի զիջել միայն մի կամ առ առաւելն երկու միլիոն ռուբլի ծախսելու, որպէս զի բարւոքէ Շիրակի 190 գիւղ սակաւահող, աշխատաւորի վիճակը, որ դատապարտուած էր ծայր աստիճան չքաւորութեան ժանիքներում տանջուելու:

Շիրակի գիւղացին, 1886 թ. վիճակագրութեան համաձայն, ամէն մի անհատին մի քառորդ դեսիատին (2400 քառակուսի մետր) ցանքսի, արօտի եւ բնակարանի համար հող ունէր: Կարելի է մակարերել, թէ ինչ դժուար կացութեան մէջն էր գիւղացին, այսքան սակաւ հողով, այն էլ անջրդի եւ շատ տարի ենթարկուած չորութեան եւ ուրիշ պատահարների, եւ այս պատճառով աշխատող ոյժերի ստուար մասը պարտաւորուած էր ճանապարհների վրայ քար կոտորելով փող վաստակելու, որպէս զի իր ընտանիքի համար Ռուսաստանից բերած ալիւր գնէ եւ պետական հարկերը վճարէ:

Շիրակի ոռոգման եւ երկրի տնտեսական բարւոքման ծանր պարտականութիւնը յանձն առաւ Հ. Խ. կառավարութիւնը եւ նա ամէն խոչնդոտ արհամարհելով՝ գործը առաջ տա-

րուած, ամայացած մայր երկիրը, այն ինչ գտած ինքնավարութիւն, կը ձգտի ինքնօգնութեամբ վերաշինուիլ, ծաղկիլ եւ քաղաքացիական ուղղութեամբ ժողովրդեան քաղաքակրթութեան, զարգացման եւ վայելքի համար: Կուրախակցենք, կ'ողջունենք սիրով եւ ոյժ եւ յարատեւութիւն կը մտնենք մեր անխոնջ գործիչներուն:

Խմբագրութիւն «Հանդիս»:

րաւ: Հ. Խ. Կառավարութեան վարիչները մեծ հրճուանքով ահա մի տարի է, որ անսպասելի եռանդով առաջ են մղում այս հսկայական գործը եւ անկասկած առաջիկայ 1924 թ. ամառը Շիրակի ջրանցքը պիտի ոռոգէ 15,000 գեոսիատին տարածութեամբ արտերն ու ագարակները, որի հետեւանքով հողագործի մինչեւ օրս ձեռք բերած արդիւնքը պիտի տասնապատկուի: Միայն երկրամշակը գիտէ գնահատել ոռոգման նշանակութիւնը իր ցանքսերի համար, ամբողջ գա-

առուն պիտի երկարացնի, որ ոռոգելիք հողերը ջրէ: Սեպտեմբերի 1 ին յատկապէս գնացիները-նուղինները զննելու, Ամբարտակի բուրջները տեսնելու, տասն ամսան մէջ կատարւած գործը վերստուգելու: Ահանատես ամէն ինչ քննելուց յետոյ, հասայայն եղրակացութեան, թէ երեւակայածից հինգ-տասն անգամ աւելի եռանդով եւ անձնագոհութեամբ առաջ է տարուած գործը, եւ ոչ մի ջանք չէ խնայուած շուտափոյթ աւարտելու այս խիստ օգտակար աշխատանքը, որը պիտի

Շ Ր Ն Ա Ր Ա Ր Ա Կ Ա Ն Կ Ո Մ Ի Ս Ի Ա Ն

(Մեջտեղը՝ Էստյեան, Ասիսազաւ. աջ՝ Տէր-Աստուածատրեան, ժարտարապետ. ձախ՝ Բովսեփեան, քարտուղար:)

ւառը անձկութեամբ սպասում է այդ հսկայական գործի վախճանին, որը Շիրակի համար ամենաէական կենսական խնդիրն է:

Որքան մեծ է ոռոգման տալիք բարիքը, այնքան եւ աւելի մեծ է ջրանցքի կառուցման խնդիրը: Զուրը — ջրանցքի առուն պիտի բարձրացնեն Արփաչայից, Կապս գիւղի մօտից, որն Ալէքսանդրապոլի հիւսիսային կողմն է, 12 կիլոմետր երկարութեամբ: Բայց Արփաչայ վտակը Կապս գիւղի մօտ 35 մետր եւ աւելի խոր ձորի մէջ է, որտեղ սարահարթի տակով, մօտաւորապէս երկու կիլոմետր ու մի քառորդ երկարութեամբ ներքնուղիով (տուննեւ) նախ պէտք է անցնի մինչեւ Շիրակի դաշտը եւ ապա քառասուն կիլոմետր երկարութեամբ ջրանցքի բաց

փրկէ ոչ միայն ժողովուրդի տնտեսութիւնը պատահարներից, այլ պիտի խրախուսէ աւելի մեծ, աւելի տիտանական գործերի ձեռնամուխ լինելու:

Արփա-չայը դուրս է գալիս Արփա լճից, (41—15⁰ լայնութեան աստիճանից), որը ոչ միայն ջրառատ է, այլ Ագ-բաբի եւ շրջակայ լեռներից իջնող ջրերն այնպէս են ուղղուած եւ դասաւորուած, որ անսպառ ջուր են հայթայթելու լճակին, որից ջուրն է վերցնում վտակը: Ագ-բաբ (Բարձր Դուռ) լեռը բազմաթիւ աղբիւրներ եւ առուններ ունի, խոտաւէտ լանջեր, մարգեր, ուր բազմաթիւ հօտեր են արածում գարնանից մինչեւ աշուն: Սարի գագաթը իր մի քանի աղբերակերով Ուխտատեղի է (Զիարէթ), որտեղեցում շատ հին դարերից շինուած

են աչկարարեան որմեր, որոնք այդ ջրերին ընթացք են տալիս դէպ ի Արփա լիճը: Վտակը նախ ուղղուում է դէպի արեւելք, հարաւ-արեւելք եւ ապա իջնում է դէպի հարաւ, անցնելով Կամիսոտ եւ Կարմրիկ լեռների միջից, ընդունելով շրջակայ բոլոր առուակների ջրերը եւ հասնում է Կապս, որը Արփա լճից մօտաւորապէս 40 կիլոմետր երկարութիւն ունի: Կապսից ուղիղ հարաւ ուղղուած վտակն իջնում է Մարմաշէն, Գիւմրի եւ Ղազար-Աբադ գիւղի մօտ միանում է Կապսից եկած Ռահ վտակին, որոնք երկուսը

Կապս գիւղի հիւսիս արեւմտեան կողմից Արփա չայը փորել իջել է սարահարթը աւելի քան 30 մետր խորութեամբ, անցնում է ջրերի փորած խրամատով, որի լայնութիւնը 20—50 մետր է ցածրից վեր: Այս ձորի ուղղահայեաց ժայռի կողերը հրաբխային են (բազալտ) որձաքար քարերից կազմուած որ մանիշակի վառ գոյն ունին, խիստ մանր ատոմներով, որը կարելի է յղկել գրանիտի նման: Այս բազալտը գրանիտից շատ կարծր է եւ անհամեմատ դիմաց կուն եւ տարածւում է սարահարթի տակ աջ ու ձախ՝ մղոններով:

Արփաչայը եւ Շիրակի ջրանցքի ամբարտանը:

միասին Ախուրեան վտակը կազմելով իջնում են Անի, Բագարան, Երուանդակերտ եւ հասնում միանում են Արաքսին: Կապսի մօտ սրընթաց ջրի ծաւալը Սեպտեմբերի մէկին, ջրերի ամենանուազ ժամանակ մօտաւորապէս $1\frac{1}{2}$ քառակուսի մետրի չափ անցքից արագութեամբ լեքլեք սահում էր, իսկ ամառւան ամիսներում 2—3 քառակուսի մետրից աւելի ջուր կարող է մատակարարել, այնպէս որ մէկ թէ 15 հազար դեսիատին, այլ կրկին անգամ աւելի արտերի եւ ագարակների կարող է բաւարարել, եթէ հնարաւոր լինէր ջուրը քիչ աւելի բարձր դիրքից վերցնել, բայց տեխնիքական դժուարութիւնները արգելք հանդիսացան աւելի բարձրից տանելու եւ ստիպեցին այսքանով բաւականանալ:

Խրամատի սրակող ժայռերի կրճէին քիչ հարթութեամբ կերման (zigzag) կածաններից ցածրացայ առուակի ափը, որի սրընթաց հոսանքը շառաչելով եւ փրփրալով իջնում է իր ընթացքը բռնող ապառաժներին բախուելով, ճչալով եւ մաշելով նոյն իսկ բազալտի ժայռերը: Արդէն խրամատի բարձունքից նկատելի էր առուակի աջ ափում ջրին նոր ընթացք տալու համար պատրաստուած փապուղին (tunnel), ուր Արփաչայը մտնելու է ժայռի մէջ պատրաստուած աղեղնաձեւ այդ մութ անցքը եւ 70 մետր ցած հեռաւորութիւնից դուրս է գալու, որ իր նախկին փորած հունը գլորուի, որպէս զի ձախ ափն ազատուի ջրի հոսանքից եւ հնարաւորութիւն տայ բանւորներին քարանգի ներքնուղղու

սկզբնական ամբարտակը փորելու, բուրջը կապելու եւ ջրի ընթացքը կաղմակերպելու: Այս անցքը ներկայիս միայն ջրի ժամանակաւոր ընթացքին է ծառայելու, իսկ ապագայում պիտի օգտագործեն աւելորդ ջրերին ճանապարհ տալու, կարեւոր դէպքում, ներքնուղու մէջը մաքրելիս ջրին հին ընթացքով ցած թողնելու:

Ներքնուղու այդ ամբարտակը մի-երկու ամսի գործ է, գրեթէ վերջանալու է շատ մօտ օրերում: Ամբարտակին կից ներքնուղին 50 մետր երկարութեամբ արդէն սրբատաշ բազալտ քա-

ջերի վրայ, այդպէս էլ անդադար քորում են ներքնուղին վեց տեղերից: Ներքնուղու ապառաժի մէջ 10—12 ծակ են փորում, ամեն ծակ 25 միլիմետր տրամագույլ եւ 75 սանտիմետր երկայնութեամբ, ապա լցնում դինամիտով եւ ելեկտրական հոսանքով պայթեցնում են: Ամէն մի պայթուից գրեթէ մի մետր խորութեամբ ծակում է ներքնուղին, որի քարի մանրուքը դուրս են թափում սայլակներով եւ շարունակում են փորումքը:

Թէեւ խտաօդ ճնշիչ եւ շարժիչ (com-

Արփաշայը եւ Շիրակի ջրանցքի ամբարտակի տեղը:

րով եւ ցեմէնտով կողւած ու կամարւած է: Անցքի — ներքնուղու այն մասը, որ տեղ կողերն ու կամարը ընական ապառաժից են, կարծր քարերի մէջ փորուած, փլուելու եւ թափուելու վտանգ չի սպառնում, այդ տեղերը արհեստական կող ու կամար չեն շինուելու, իսկ փուխր քարի, կաւի, աւազի շերտերից անցած մասը սրբատաշ բազալտով պիտի կողուին եւ կամարուին: Արդէն շատ տեղեր կամարուած կողուած է ներքնուղին եւ անընդհատ տաշում, պատրաստում են քարերը, որ լրացնեն պակաս մնացած տեղերը:

Ամենամեծ եռանդով անընդհատ շարունակում են աշխատանքները, ինչպէս ամբարտակ ընդունարանում, վտակի ափին շինուած բուր-

presseur) եւ ծակիչ (perforateur) մեքենաները պահանջուած էին արտասահմանից ներկայ թուականի փետրուար ամսից, բայց այդ մեքենաները ուշ հասան եւ միայն Սեպտեմբերի 1ին դրանցով կատարուեց առաջին փորձը: Հինգ րոպէի ընթացքում 25 միլիմետր եւ 75 սանտիմետր խորութեամբ բազալտ քարը ծակում է այդ մեքենան, որպիսի աշխատութեան համար մինչեւ այժմ երեք մշակ էին բանում, երկու ժամ վատնում: Այժմ ներքնուղին պատրաստիլու աշխատանքը շատ թեթեւացած է, չորս հինգ անգամ աւելի քիչ ժամանակ է հարկաւոր մեքենայով փորելու համար եւ անչափ դիւրացած է, խտաօդ շարժիչ եւ ծակիչ մեքենաների գործածութեամբ:

Արփաչայից սկսուող այս ներքնուղին 1260 մետր տարածութիւնից յետոյ, դուրս է գալիս Կապս գիւղի արեւելեան հիւսիսային ձորակը, որտեղ 50 մետր տարածութիւնից յետոյ, նորից մտնում է Կապսի ձորակից Շիրակի դաշտը տարածուած երկրորդ ներքնուղին, որը գրեթէ մի կիլոմետր երկարութիւն ունի: Այս տունէն արդէն ամբողջապէս բացուած է, մեծ մասամբ կողուած ու կամարուած է, այժմ պատրաստելու են ջրանցքի հունը ցեմենտով: Այս մասը մի ուղղահայեաց գծով ծակուած է բարձունքից եւ իջեցրած է մինչեւ ներքնուղու հորիզոնական գիծը, ներքնուղուց դուրս գալուց յետոյ բաւական տեղ արդէն ջրանցքի առուն եւ հունը պատրաստուած է. շարունակում են աշխատութիւնները:

Արփաչայի ափից, ներքնուղու սկզբնական ամբարտակից չորս հարիւր մետր հեռաւորութեամբ դէպի Կապսի ձորակը մի ուղղահայեաց փորուածքով իջած է — ներքնուղու հորիզոնական գիծը, որպէս զի այդ տեղից փորուածքը շարունակուի դէպի Արփաչայ եւ դէպի Կապսի ձորը եր-

կու խմբակ աշխատւորներով: Այս ուղղահայեաց գիծը 52 մետր իջած է երկրի երեսից, մինչեւ ջրանցքի ընթացքը: Մի երկրորդ ուղղահայեաց փորուածք, նախորդից 300 մետր դէպի Կապս, կամ Արփաչայից դէպ Կապս 700 մետր հեռաւորութեան վրայ, իջեցրած է 40 մետր եւ դարձեալ երկու կողմից ուրիշ երկու խումբ փորում են ներքնուղին դէպի Արփաչայ եւ Կապս, գործը արագացնելու համար: Այս ուղղահայեաց փորուածքների վրայ յարմարեցրած են վերելակներ, որոնցով վեր են քաշում փորուածքի միջից քար, աւազ եւ հող շատ յաջողութեամբ: Այս 1200 մետր երկարութեամբ ներքնուղուց գրեթէ 260 մետրն արդէն ծակուած է, իսկ շարունակութիւնը ձմեռս ան-

շուշտ կը վերջանայ: Մի կողմից փորում են, միւս կողմից ազատուած մասերն իսկոյն կողում եւ կամարում են մեծ եռանդով:

Գործը հսկայական է, աւելի քան 500 գործաւոր զբաղուած են միայն ներքնուղու փորուածքով: Վարչութիւնն ունի իր սայլերը, կռքերը, ձիերը, եզները, որոնք օժանդակում են աշխատանքին: Վերելակների ճախարակները դարձնում են եզներով, սայլերով կրում են ցեմենտը, կիրը, աւազը, փայտը, քարը եւ կարեւոր երկաթեղէնները: Կռքերը տանում են ու

բերում այլեւայլ նիւթեր, գլխաւորաբար ուտեստ եւ այլ կարեւոր մեքենաներ գործի համար: Օդախիտ մեքենան արդէն գործում է, ելեկտրական մեքենան, հոսանքի եւ լուսաւորութեան համար կազմում էին: Նոյնպէս մեծ եռանդով աւազ են տանում դաշտային ջրանցքի աշխատանքները:

Այս ջրանցքի գաղափարը յղացուած էր 1870 թ., բայց ո՞վ էր լսողը. կառավարութեան չինովները չէին գալիս երկիրը բարեկարգելու, այլ ազգաբնակչութիւնը կողոպտելու, ճնշելու, որ անհե-

Կապսի ձորի Անդրանուշոյն թերանը:

տացնեն եւ նրանց հողերի վրայ ոռոս գաղութներ բերեն: 2էին էլ ամաչում չինովները եւ բացարձակ այս մտքերն յայտնում էին: 1908 թ. խնդրագիր ներկայացրի Պետրոգրադ մինիստրութեան եւ խնդրեցի, որ Սարգսրաբատի անապատէն 15.000 դեսիատին հող տան ինձ, որ ոռոգեմ եւ յանձնեմ գիւղացիներին այն պայմանով, ինչ պայմանով որ կառավարութիւնը նրանց տալիս է անջրդի հողերը, այսինքն դեսիատինից միայն 3 րուբլի ջրի փող ստանալու պայմանով: Յայտնի բան է որ ոռոգուած եւ մշակուած հողից պետական գանձարանն էլ ամէն մի դեսիատինին 3 րուբլի հարկ ստանալու էր: Ես պիտի ոռոգէի հին ջրանցքը վերաշինելով, որը միլիոն րուբլուց շատ աւելի

կը նստէր, եւ արդէն Եւրոպայում դրամագլուխ խոստացել էին տալ այդ գործի համար: Այնպիսի պայման էի առաջարկել, որ կասկած չունէի թէ կառավարութիւնը պիտի տար, քանի որ մինիստրներէից մի երկուսը մասամբ խոստացել էին ինձ օգնել: Մի տարի յետոյ խնդիրս վերադարձին պաշտօնական գրութեամբ յայտնելով թէ այդ հողերը պիտի յատկացուին ռուսական գաղութի բամբակի մշակութեան համար:

1890 թուին, երբ Ալեքսանդրապոլի քա-

որը կազմեց ռուսագիծ, բայց 1917 թ. երբ քաղաքային վարչութիւնն անցաւ Դաշնակցականների ձեռքը, կօօպերատիւի տնտեսած գումարն էլ կուլ գնաց եւ երկրամշակ աշխատաւորի բաղձանքը խեղդուեց նրա կրծքի մէջ: Իսկ Հայաստանի վարչութիւնը երբ յանձնուեց Խորհրդային իշխանութեան, նրա առաջին եւ անմիջական գործն եղաւ ընդառաջելու երկրամշակներին եւ կենդանացնելու Շիրակի մեռած արդիւնաբերութիւնը: 1922 թ. այդ հին ծրա-

Ներքնադուռը կոչուած եւ կամարուած մուտքը յոյսի Շիրակի դաշտը եւ քաղաքը:

Այսիս ճայի աղիւն, ջրի կոյմնակի Անքնադուռը նշքը:

ղաքային ինքնավարութեան ծրագիրն իրականանալու վրայ էր, արդէն շատերը մտածում էին ամենից առաջ Շիրակի ջրանցքի հարցը առաջ տանել: Քաղաքային վարչութիւնը կազմակերպուելուց յետոյ, մի քանի անգամ ջրաբաշխ երկրաչափներ հրաւիրուեցան, ծրագիրներ կազմակերպուեցան, բայց գործը կաղում էր, քանի որ դրամ գտնելու հնարք չկար: 1916 թ. երբ Ալեքսանդրապոլի քաղաքային կօօպերատիւը կարողացել էր 5—600 հազար ռուբլի գումար շահել քաղաքացիներին ծախուած մթերքից, ամէնքն էլ մեծ հաճոյքով այդ դրամը փոխանակ իրար մէջ բաժանելու, յատկացրին ջրանցքի շինութեան եւ քաղաքագլուխ Կամսարականը հրաւիրեց ջրաբաշխ ինժեներ Զավալաշինին,

գիրը որոշ փոփոխութիւններով վերակազմեց Պետրոգրադի ճարտարապետական հաղորդական համալսարանից աւարտած ճարտարապետ Յովսէփ Տէր-Աստուածատրեանը, որն ահա մի տարի է յաջող կերպով եւ մեծ եռանդով առաջ կը վարէ գործը:

Հայաստանի խորհրդ. կառավարութիւնը իր ջանքն ու տնտեսած կոպէկները չինայեց մինչեւ օրս շուտափոյթ աւարտելու այս փրկարար գործը, որին սպասում է Շիրակի երկրամշակը եւ պետական այս ճգնաժամին չճնշուեց ու առատութեամբ մի տարւայ ընթացքում 700.000 ռուբլի ոսկի փող ծախսեց ջրանցքի վրայ եւ անխնջ աշխատում է առաջ վարելու մինչեւ աւարտը: Բայց Շիրակի ջրանցքը միակը

չէ. որի վրայ «յիփան» դրամ դրեց 1922—1923 թթ., այլ այդ ժամանակամիջոցին մաքրեց, յարգարեց, տեղ տեղ վերանորոգեց եւ վերաշինեց Էջմիածնի շրջանի եւ Երեւանի գաւառի Շահումեանի եւ Լենինի անուան յատկացուած ջրանցքները, Գառնիի ջրանցքը եւ ուրիշները, որոնք մեծապէս նպաստեցին երկրի մշակութեան, եւ դեռ շարունակում է: Նոյնիսկ Արագածի փեշերից ջրանցք են տանում Սարգարաբատի անապատը, որտեղ մտադիր են որսերի համար

բարւերելու եւ անջրդինները ոռոգելով հնարաւորութիւն տալու ոչ միայն նախկին բնիկ ժողովրդին, այլ վերագաղթածներին, որոնք աշխատանք են փնտռում, մշակելի հողեր են որոնում, որպէս զի փրկեն իրենց ընտանիքները, որոնց հազիւ հազ ազատել են բաղդի անողոք ճիրաններից:

Այս եռանդով ներկայ դարի աշխատաւորութիւնը կանգնած է այն շահի վրայ ուր եսթանասուն դար առաջ, երկրամշակութեան բազմապիսի արտաբերութիւններով արբած ժո-

Վ Ե Ր Ե Ն Ա Կ

(որով 80 մետր ցածրից վեր են դնում քարոյիսիւն):

մի նոր աւան շինել, որտեղ մտադիր են օրինակելի յարմարութիւններ տալ այդ բնակավայրին, որպէս զի դրացի գիւղերն ու աւանները ընդօրինակեն քաղաքակրթութեան արտադրած օգտակար յարմարութիւնները:

Բայց այսքանով չի կարող բաւականանալ Հայաստանի աշխատաւորների իշխանութիւնը, նա ձգտում է աւելի մեծ ջրեր բերել երկրի ամէն կողմը, որպէս զի սակաւահող գիւղացին կարողանայ այնպիսի բերքերի մշակութեամբ պարագել, որ հնարաւորութիւն ունենայ կշտացնել իր բազմանդամ եւ բեղմնաւոր ընտանիքին: Խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը այսօր կանգնած է այն ուղու վրայ, որ անվերջ մտածում է միջոցներ գտնել, անապատները

ղովուրդը Արագածի, Գառնիի, Մասիսի, Ներսիսի, Բարդուղի, Վարագի եւ Կաղանքների լանջերին կպած պատահում էր լեռների լանջերն ու կողերը, ջրանցքներ էր փորում, ջրին ճանապարհ էր բաց անում դէպ իր հանդերձն ու ագարակները, ոռոգելու ցանքսերը եւ ծաղկեցնելու Նայիրի երկիրը: Կարծես թէ լճակների մէջ դարաւոր քնից զարթել են վիշապամայրերը, օձերից մտրակ շինած աշխատաւորին մղում են դէպի այն բազմաթիւ լճակները, որտեղերից սկիզբն էին առնում մեր գետերն ու ջրանցքները, ցանկանում են վերանորոգել վիշապազանց դարը եւ անապատները դրախտի վերածել: Հայաստանի խ. կառավարութեան զարգացման կառքին լծուած աշխատաւորները, սկսեալ ամենաբար-

ձրից մինչեւ ամենայն տիպի բանուորը մի նշանա-
բանի են ձգուում, բարեբեւ կեանքը այնպիսի
յայտարարութիւններով, որ քաղցրանայ բնակ-
չութեան անտանելի վիճակը: Թաթարական հոր-
դաների աւերածութիւնից, խալիֆաթի անսահ-
ման կեղեքումներից եւ ցար/զմի այլանդակու-
թիւններից աղատուած երիտասարդութիւնը
հսկայական քայլերով եւ հերոսական ջանքերով
տեսչում է աւերակները վերանորոգել եւ կեանքը
տանջանքներից փրկել: Խիստ բարդ եւ մեծ բեռ
է դրուած Հայաստանի աշխատակողների թի-
կունքին, դեռ նրանց սպառնում են աւելի ըն-
դարձակ եւ ծանր աշխատանքներ: Անհրաժեշտ
է կարգի բերել այն բազմաթիւ ջրանցքներն,
որոնք պեղուել են ոչ թէ Ուրարտական կամ
Մանայի ջրաններում, այլ աւելի վաղ, աւելի
կանուխ, Սոմմեր-Ակկադների ջրանում, որոնք
երկար ու ձիգ տարածուած են եղել լեռների
լանջերից մինչեւ դաշտերի ստորոտները եւ
գետերի ափուկներ: Այնպիսի ջրանցքներ, որոնք
չինուել յարգարուել են այն ժամանակները,
երբ շինում էին Եփրատի, Տիգրիսի եւ Տա-
րսի դաշտերում տարածուած բազմաթիւ
ջրանցքները: Բայց սրանց մասին ուրիշ անգամ:

15 Սևպտ. 1923,
Ալեքսանդրոպոլ:

ԱՏՐՊԵՏ

ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԸ ՆԵՐՎԱՅԻՆ

Էջմիածնի միտան, բանասէր եւ հնագէտ
Գարեգին Եպիս. Յովսէփեանի, լեզուարան Գր.
Ղափանցեանի եւ նկարիչներ Արշակ Ֆէթվա-
ճեանի ու Վրթ. Արիկեանի հետ, 1917 թուի
Յուլիսին Էջմիածնից ճանապարհեցինք դէպի
Բագրատունեաց երբեմնի մայրաքաղաք, իսկ
այժմ աւերակ Անի, մի շարք ուսումնասիրու-
թիւններ կատարելու համար:

Գնացքը կանգնեց Անի կայարանում, որ-
տեղից մինչեւ քաղաքը եօթ վերստ է (եօթ
քիլոմէթր): Մեր իրերը մի սայլի վրայ դարսե-
լով կայարանից ճանապարհեցինք դէպի Անի:
Արեւածագից առաջ ճամբայ ընկանք. Ալա-
գիաղի զով հովը փչում էր Մանթաշի ձորերից:
Սիրտս լեցուած էր «հին հին դարուց յիշա-
տակ» ներով: Քանի յառաջ էինք գնում այն-

քան ես յուզւում էի: Մի բլուր եւս, եւ ահա
երեւում է Անին, իւր կիսակործան պարիսպնե-
րով, պալատներով եւ տաճարներով, որոնց ի
տես ուղեւորը յիշում է այն երգերը, որոնք
մեր ժողովուրդը ձօնել է իւր սիրելի Անին:

Իջանք Ախուրեան գետի ափը նստեցինք
նաւակը եւ դուրս եկանք Անիի պարիսպների
տակ, որտեղ նստել հին Շիրակի գիւղերի հայ
աշուղները եւ Անիի գովքերն էին ձայնագում,
ուղեւորներին եւ յուզելու եւ ոգեւորելու հա-
մար: Դեռ թարմ են յիշողութեանս մէջ կոյր
աշուղի տխուր երգի այս տողերը.

«Անի, Անի, ջան Անի,
Քանդողդ տունը քանդուի,
Մի ազգը, որ քեզ չը պահեց,
Մէկ լացողը իր լացովը ինչ անի...»

Ես առաջին անգամն էի տեսնում Անին,
ուստի եւ իմ վրայ վնասն աստիճանի սքանչելի
տպաւորութիւն թողին նախ՝ պարիսպները —
հսկայանիստ, ամրակուռ, բարձրաւազ եւ խոր-
հրդաւոր պարիսպները Անիի, որի ահագնեցիկ,
լուռ եւ ամայի տեսքը փշաքաղում են ակնա-
տեսի մարմինը: Երդէն մտել ենք քաղաքը,
ճամբու երկու կողմերի վրայ թափթուած քա-
րերը, որոնք սրբատաշ եւ ձեւաւոր են, համա-
րագրուած են: Զգում եմ, որ մի նոր, խնամող
ձեռք կայ այս աւերակների մէջ, որոնց ի տես
սիրտս ոչ թէ աւերակ է դռնում, այլ հպար-
տութեան, պարծանքի եւ յոյսի նոր կառու-
ցուածք է ստանում: Հասնում ենք Անիի մայր
եկեղեցու մօտ. հռչակաւոր կաթողիկէն կար-
ծես թուշել կուղէ դէպի վեր. նուրբ եւ բար-
ձրանայեաց կամարները գովական սլացք ունին:
Իջնում ենք Անի առաջնորդարանը, որտեղ մեզ
հիւրընկալում է 25 երկար տարի այս աւերակ-
ների վրայ իրրել պահպան նստած Միքայէլ
վարդապետը — մի զուարճախօս, բարի եւ ազնիւ
հայ հոգեւորական — որի ամբողջ ստացուածքը
մի աւետարան էր, մի ձեռնապիտա, մի գինու
տիկ եւ բաժակ եւ հացի տոպրակ, որոնք նրա
խուցի ամայութիւնը կարծես զարդարում էին:

Իւր սովորութեան համաձայն այդ ամսուն
(1917) եւս այնտեղ էր եկել մեծանուն եւ վաս-
տակաւոր հայագէտ-գիտնական Պրոֆ.
Նիկ. Մսուր, իւր աշխատակիցներով: Անիի
հարաւակողմը, Միջնաբերդին մօտիկ շինուած
էր Պրոֆ. Մառի բնակարանը, Ախուրեանի քա-
րափի վրայ: Այն փողոցը, որ Պրոֆ. Մառի բնա-